
ДАВИДОВА О.В.,
кандидат психологічних наук,
доцент, кафедра юридичної
психології, Національна академія
внутрішніх справ, м. Київ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ З НАСИЛЬНИЦЬКОЮ СПРЯМОВАНІСТЮ ОСОБИСТОСТІ

Стаття присвячена проблемі формування та корекції соціальних установок засуджених з насильницькою спрямованістю особистості. Досліджується процес формування соціальних установок особистості та їх вплив на злочинну поведінку. На основі результатів дослідження пропонується застосування авторської методики психологічної корекції соціальних установок засуджених з насильницькою спрямованістю особистості як засіб ресоціалізації.

Ключові слова: соціальні установки, акцентуації характеру, психотерапія, ресоціалізація, насильницькі злочини.

Статья посвящена проблеме формирования и коррекции социальных установок осужденных с насильственной направленностью личности. Исследуется процесс формирования социальных установок личности и их влияние на преступное поведение. На основе результатов исследования предлагается применение авторской методики психологической коррекции социальных установок осужденных с насильственной направленностью личности как средства ресоциализации.

Ключевые слова: социальные установки, акцентуации характера, психотерапия, ресоциализация, насильственные преступления.

This article is devoted to the problem of forming and correction of social attitudes of violent convicts. The process of forming of personally's social attitudes and it's influence on criminal behavior is described. On the basis of the results was proposed idea – use the author's method of psychological correction of social attitudes of convicts with a violent orientation of personality as a resocialization mean.

Key words: attitude, character accentuations, psychotherapy, resocialization, violent crimes.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку пенітенціарної системи України відбувається процес її гуманізації, а боротьба зі злочинністю є важливим напрямом політики нашої держави. Особливу роль у практичній організації виховної роботи відіграють теоретичні узагальнення щодо зв'язку соціальних установок особистості з діяльністю, в процесі якої може здійснюватися формування нових і зміна попередніх установок [1; 4; 7; 8]. Вирішального значення тут набувають відповідні програми ресоціалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження психологічних аспектів проблеми перевиховання осіб, що вчинили злочини, є одним з основних завдань пенітенціарної психології. Цій проблемі присвячені праці М.А. Алемаскіна, А.Д. Глоточкина, С.Л. Дановського, В.Г. Деєва, О.Г. Кобернік, О.Г. Ковальова, Ю.П. Кудрякова, В.С. Медведева, Л.І. Мороз, О.М. Морозова, Д.О. Ніколенка, Є.В. Петухова, В.Ф. Пирожкова, В.В. Сулицького, М.О. Супруна, А.Н. Сухова, А.І. Ушатікова, П.М. Федосенко, С.І. Яковенка та ін. Але, незважаючи на широку розробленість означених питань, проблема корекції антисоціальних установок в процесі ресоціалізації вимагає подальшого дослідження.

Мета. Метою дослідження є визначення психологічних засад корекції соціальних установок засуджених з насильницькою спрямованістю особистості в процесі їх ресоціалізації.

Результатом ресоціалізації повинна бути така зміна особистісних якостей засудженого, яка передбачала б його саморегульовану стабільну соціально-нормативну поведінку після звільнення [6]. Врахування в організації виховної роботи закономірностей зв'язку установок з різними сферами активності особистості дозволяє обирати методи більш ефективного впливу, спрямованого на формування соціально-прийнятних установок особистості, перебуваю як усвідомлених, так і не-

усвідомлених регуляторів поведінки [3]. За цих умов ефективність процесу ресоціалізації зростає, забезпечуючи повернення в суспільство повноцінного громадянина. Саме такий результат ресоціалізації відповідає міжнародно визнаним правам людини, наближує пенітенціарну систему України до європейських стандартів.

Виклад основного матеріалу. Удосконалення форм ресоціалізуючого впливу передбачає врахування мотивів злочину та ступеня сталості установок на реалізацію своєї поведінки у соціально неприйнятних формах. Наше дослідження спрямоване на категорію осіб, засуджених за вчинення насильницьких некорисливих злочинів, у яких сформувались психологічні антисоціальні установки.

Ця категорія засуджених характеризується наявністю акцентуацій характеру – імпульсивністю та індивідуалістичністю, що сягають рівня аномальних проявів. При наявності викривленого сприйняття відбувається неадекватне реагування на життєві ситуації, що фруструє особу. Усі її суб'єктивно вірні, але об'єктивно неадекватні реакції викликають дратівливість та накопичення негативних переживань у вигляді схильності до агресивної імпульсивності з одного боку, та необхідності відсторонення, дистанціювання від світу, який сприймається як незрозумілий та, відповідно, як потенційно небезпечний, наслідком чого є формування індивідуалістичних рис – з іншого.

Ці стереотипи закріплюються на рівні суб'єктивно виправданих поведінкових та мотивують утворюючих установок, які, в свою чергу, визначають подальшу соціальну дезадаптацію. Тому у таких осіб формується не просто несприйнятливості до впливів, які особа оцінює викривлено як небезпечні, а ще й набуває форми активної протидії зовнішнім обставинам у вигляді вчинення насильницьких злочинів.

Отже, ресоціалізація повинна спря-

мовуватись саме на нейтралізацію негативного ставлення до оточуючих шляхом зміни психологічних установок, регулюючих аномальну активність механізму проєкції, що надасть можливість допомогти засудженому реально сприймати зовнішній світ. Це дозволить йому навчитися більш адекватному реагуванню на життєві ситуації, що поступово закріпиться у нових соціально прийнятних установках.

Важливе значення для успішності процесу ресоціалізації має саме розуміння та тлумачення психологічного впливу на засуджених з насильницькою спрямованістю, що мають пограничні розлади та акцентуації. Слід пам'ятати, що сам термін "психотерапія" в одному з своїх значень передбачає лікування душі у значенні різновиду психологічної допомоги, що надає психолог засудженому, виключно при наявності запиту останнього на основі взаємного "контракту", допомоги, до того ж чітко обмеженої простором кабінету психолога.

На основі урахування наведених вимог до ефективного використання методів психотерапії при психологічній корекції соціальних установок в процесі ресоціалізації, нами пропонується наступна методика, що складається з п'яти послідовних етапів.

Етап. Фіксація проблеми та формулювання бажаного результату.

Перший етап починається зі знайомства з піддослідним, збору інформації про його теперішній та бажаний стан.

На першій зустрічі необхідно досягти подолання психологічних бар'єрів та встановлення раппорту. Психолог повинен пристосуватися до властивої піддослідному моделі світу, викликати реакції, що знімають опір. Збір інформації передбачає визначення первинної, провідної та референтної репрезентативних систем піддослідного.

Ця інформація буде залучена не тільки для ідентифікації прихованих психічних процесів піддослідного, але й для виявлення та використання його

ресурсів – невикористаних можливостей особи, що зберігаються як на свідомому, так і на безсвідомому рівні.

Накопичена інформація дає змогу поступово приступити до віддзеркалювання. Вся проведена робота націлена на підстроювання, можна сказати, що підстроювання відбувається протягом всього першого етапу та є його результатом.

Спираючись на вищевикладене, психолог поступово підводить піддослідного до проблеми. Не всі представники досліджуваної категорії її усвідомлюють. Необхідно з'ясувати, з чим працювати – психолог та піддослідний повинні дійти відносно цього згоди.

Згадаємо, що характеристика осіб з високим рівнем імпульсивності та індивідуалістичності свідчить про недостатню контрольованість їхньої поведінки та її неадекватність. Відповідно, в процесі бесіди психолог пропонує піддослідному пригадати випадки, коли поведінка останнього сприймалася оточуючими, з його точки зору, невірною, а його дійсні прагнення залишалися незрозумілими. Також психолога цікавлять ситуації, в яких піддослідний не міг керувати власною поведінкою, зневажаючи наслідками своїх дій.

Як відомо, кожна особа володіє певними ресурсами для вирішення проблем. Отже, психолог активізує піддослідного до пошуку ресурсу, адекватного даних проблемі. Ресурсом може виступати власний успішний досвід особи. Для визначення ресурсів, необхідних для подальшої роботи, піддослідному пропонується пригадати випадок, коли він знайшов ефективне рішення в конфліктній ситуації. Після цього піддослідний порівнює дві ситуації (з позитивним та негативним результатом) та визначає, чим вони різняться. А саме: що є присутнім в ситуації, яка закінчилася вдало (який стан піддослідного, його поведінка). Це і є відповідний ресурс. І якщо піддослідний застосував цей ресурс навіть в одній ситуації, він може застосувати його

і будь-якій іншій, тобто користуватись ним за необхідності.

Результатом, якого необхідно досягти, виступає комфортний стан спокою, внутрішньої рівноваги та розуміння з оточуючими. Контекст бажаних змін не є суворо обмеженим, та за необхідності його можна визначити умовами спілкування, зокрема, конфліктного спілкування.

Результат сформульований. Психолог обговорює з піддослідним шляхи його досягнення, переважно увага приділяється встановленню взаємоприйнятних принципів психотерапевтичної взаємодії.

Завершальним кроком роботи психолога на першій зустрічі є отримання пропозиції піддослідного або його згоди на другу зустріч, час якої обговорюється.

2 етап. Формування здатності зберігати стан спокою.

Метою другого етапу є забезпечення доступу до необхідного ресурсу особистості.

Починається друга зустріч з бесіди, в якій піддослідному пропонується за допомогою психолога скористатися ресурсом, відчутти комфортний стан спокою та відпочити.

Головним методом на другій зустрічі є навіювання наяву. Застосування методу базується на техніках С.І. Консторума [5] та П.І. Буля [2]. Зазначимо, що протягом всієї зустрічі психолог підтримує рапорт з піддослідним, використовуючи дані, отримані на першому етапі роботи.

Піддослідний зручно сідає на м'який диван та заплющує очі. Психолог, сидючи поруч з ним, починає навіювання з заспокоєння та релаксації. Наголошуючи на комфортному стані спокою, психолог малює в уяві піддослідного чудовий пейзаж, створюючи ефект присутності в ньому самого піддослідного. Для більшої ефективності доцільно попередньо розпитати піддослідного про улюблене місце на природі, де він відчував себе спокійно та затишно.

Тепер, уявляючи себе в цьому місці, майже реально в ньому перебуваючи, піддослідний знову відчуває цей стан – стан повного розслаблення, комфорту, спокою та впевненості в собі. Психолог стверджує, що це – резерв особистості піддослідного, яким він володів, але не завжди використовував, його сила, яку він зможе застосовувати в будь-який час.

Психолог повідомляє про повернення до попередньої розмови через деякий час. Попередивши, що на рахунок один піддослідний розплющить очі, він починає рахувати від десяти до одного.

Другий етап, основною метою якого було забезпечення доступу до необхідного ресурсу особистості – здатності зберігати стан спокою, завершено. Залишається тільки домовитися про наступну зустріч.

3 етап. Формування установки всебічного розгляду конфліктної ситуації при збереженні спокою.

Метою третього етапу є формування в піддослідного установки розглядати конфліктну ситуацію з точки зору стороннього спостерігача, з точки зору опонента та зберігати при цьому спокій.

Починається третя зустріч з бесіди, в ході якої психолог дізнається про самопочуття піддослідного, його готовність до співпраці. Запропонувавши попрацювати з конфліктною ситуацією та ознайомитися з основами самонавіювання, психолог поступово переходить до навіювання.

Переводячи піддослідного до стану релаксації тим самим способом, що і на попередній зустрічі, психолог навчає його елементарним прийомам самонавіювання. Після рахування до десяти, коли відчуття спокою, впевненості та сили відновлено, психолог пропонує піддослідному пригадати складну конфліктну ситуацію, яка завершилася невдало. Це може бути ситуація, в якій піддослідного не зрозуміли або він учинив не так, як хотів би.

Відразу ж психолог попереджує, що

цього разу піддослідний не переживає ситуацію знову, а бачить її згори. В той же час психолог уважно стежить за тим, щоби піддослідний перебував в стані спокою, цей стан закріплюється.

Поступово піддослідний змінює точку спостереження та дивиться на учасників конфлікту (в тому числі і на себе) збоку, перебуваючи на одному з ними рівні. Стан спокою підтримується навіюваннями психолога, в яких наголошується на відстороненості піддослідного.

Потім під керівництвом психолога піддослідний, повільно заглиблюючись до ситуації, бачить її очима свого опонента. Психолог пропонує піддослідному усвідомити мету, наміри його опонента та зрозуміти, що останній лише намагається досягти власної мети, а не учинити шкоду останньому. Просто між метою піддослідного та його опонента існує суперечність, що дуже часто зустрічається в житті.

Далі піддослідний дивиться на себе очима опонента та переживає це враження. Побачивши свої рухи, дії, вираз обличчя його очима, почувши свою мову, піддослідний відчуває негативні емоції та розуміє, що опонент під їхньою дією не розумів його. Цей процес відбувається під керівництвом психолога та контролюється ним.

Після чергового закріплення стану спокою піддослідний починає відігравати в ситуації власну роль. Тепер він немов би знову учасник реальних подій, але існує значна різниця – інше ставлення до них.

Підводячи підсумок, психолог пов'язує здатність зберігати спокій та внутрішню рівновагу з силою особистості піддослідного, тобто його власними ресурсами.

В подальшій бесіді коротко обговорюються враження піддослідного. Зважаючи на результати співробітництва з конкретним піддослідним, психолог може запропонувати йому самостійно досягти релаксації, викликати комфортний стан спокою та відпочити в ньому в будь-який час, наприклад, пе-

ред сном.

На завершення планується наступна зустріч. Отже, третій етап завершено.

4 етап. Формування установки уникання конфліктних та виходу з кризових ситуацій.

Метою четвертого етапу є формування в піддослідного установки зберігати спокій в ситуації наростання суперечності та виходу з ситуації, якщо дійти згоди не вдається.

Зустріч починається з бесіди, в ході якої обговорюється спроба піддослідного самостійно застосувати елементи самонавіювання в стані релаксації. При переведенні до стану релаксації психолог формує в піддослідного навички самонавіювання.

Закріпивши стан спокою та внутрішньої рівноваги, нагадавши про силу особистості, психолог пропонує піддослідному пригадати конфліктну ситуацію, можливо таку, що виникла нещодавно. Піддослідний переводиться до цієї ситуації у власній ролі.

Піддослідний під постійним контролем психолога пригадує ситуацію, переживає ті ж самі події, тільки тепер використовує необхідні власні ресурси. Отже, піддослідний, усвідомлюючи інтереси свого опонента, його дійсні прагнення, уявляючи його емоційний стан, по-новому оцінює ситуацію, зберігає стан спокою та внутрішньої рівноваги. Йому пропонується прийняти раціональне рішення та розв'язати конфлікт.

Поки піддослідний виконує це завдання, психолог спрямовує навіювання на підтримку стану спокою. Якщо реалізувати ефективне рішення не вдається, піддослідному пропонується вийти з ситуації.

Підводячи підсумок, психолог вказує на здатність піддослідного кожного разу зберігати спокій в ситуації протиріччя, запобігаючи відкритому зіткненню, раціонально її вирішувати, а якщо це не вдається – легко та незворушно виходити з неї.

Завершення навіювання та повер-

нення до бесіди здійснюється звичайним чином. В бесіді обговорюється враження піддослідного та наголошується на тому, що він сам здатний керувати собою та ситуацією, замість того, щоб іти на повіді у власних емоцій чи опонента. Психолог радить піддослідному використовувати надбане у співпраці в повсякденному житті, застосовувати навички релаксації та домовляється про заключну зустріч. Четвертий етап закінчено.

5 етап. Закріплення результатів впливу.

Метою п'ятого етапу є закріплення отриманих знань та фіксація установок, сформованих на попередніх етапах.

П'ята зустріч починається з бесіди, в ході якої обговорюється дійсний стан піддослідного, його поведінка при спілкуванні останнім часом, ефективність застосування навичок релаксації. Відзначаючи позитивні зрушення, психолог стимулює активність піддослідного, робить наголос на його самостійності.

Встановивши раппорт та весь час його підтримуючи, психолог передає мету цього етапу роботи та переходить до навіювання. Психолог закріплює комфортний стан спокою та внутрішньої рівноваги, зручності та затишку. Подальше навіювання полягає в тому, що відтепер в будь-якій конфліктній ситуації піддослідний, зберігаючи спокій та відстороненість, може відчувати, усвідомлювати та оцінювати те, що відбувається, з точки зору будь-якого свого опонента. Це дає йому змогу краще зрозуміти інтереси та прагнення останнього, розсудливо прийняти рішення для вирішення протиріччя. При цьому емоційний стан піддослідного залишається стабільним, внутрішня рівновага зберігається, адже він оцінює конфліктну ситуацію як зіткнення інтересів сторін, а не як цілеспрямований утиск його інтересів опонентом.

Підтримуючи стан спокою, психолог продовжує навіювання. Він пере-

ходить до розгляду варіанту, коли всі намагання піддослідного дійти згоди виявляються безрезультатними. Піддослідний приймає рішення залишити ситуацію та легко виходить з неї, в чому йому допомагає його сила, впевненість в собі. Це відбувається завжди, коли конфліктна ситуація перетворюється на кризову.

Ще раз закріпивши цей стан, психолог робить паузу (близько однієї хвилини), даючи піддослідному змогу проіннятися ним та відпочити.

Завершення навіювання та повернення до бесіди відбувається, як і на попередніх зустрічах.

В бесіді психолог підводить підсумки співпраці, робить висновок про ступінь досягнення результату, наскільки це можливо на даному етапі. Найважливішим на завершальному етапі є забезпечення перенесення результатів психотерапевтичної роботи в повсякденне життя. Для цього необхідно зробити надбання співпраці доступними піддослідному в момент, коли вони потрібні. П'ятий етап закінчено.

Слід зазначити, що наведений варіант методики є універсальним та з відповідними поправками може застосовуватись як до жіночого, так і до чоловічого контингенту. Методика розрахована для використання психологами виправних колоній, не індивідуалізована під автора, не вимагає наявності спеціальних знань, окрім тих, яких набувають практичні психологи.

Висновки. Підводячи підсумок, можна зробити висновки про необхідність забезпечення таких умов ресоціалізації:

1. Чітко відрізняти дану категорію засуджених від інших категорій, для яких злочин є усвідомленою формою діяльності.

2. Організовувати психотерапевтичні заходи ресоціалізації, виходячи зі специфіки індивідуальних психологічних особливостей.

3. Постійно контролювати поведінку засуджених шляхом спостереження за їх повсякденним життям, контакта-

ми, трудовою діяльністю, побутом з метою відстеження динаміки змін та спонукати активізацію і закріплення засудженим досягнутих результатів у повсякденності поряд з систематичною психокорекцією.

4. З метою забезпечення реалізації зазначених умов дотримуватись принципу систематичності: запропоновану методiku необхідно застосовувати на

найбільш небезпечних, з точки зору психотравматичності, етапах відбування покарання: прибуття до виправної колонії та підготовка до звільнення, а також протягом всього терміну – при проявах загострень акцентуацій.

Перспективним напрямом дослідження ми вважаємо розробку комплексної програми заходів ресоціалізації означеної категорії засуджених.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Асмолов А.Г. Психология личности. – М.: МГУ, 1990. – 367 с.
2. Буль П.И. Основы психотерапии. – М.: Медицина. 1974. – 310 с.
3. Васильев В.Л. Юридическая психология. – С-Пб.: Питер, 2005. – 197 с.
4. Исправительно-трудовая психология: Учебное пособие / Под ред. К.К. Платонова, А.Д. Глоточкина, К.Е. Игошева. – Рязань: РВШ МВД СССР, 1985. – 360 с.
5. Консторум С.И. Опыт практической психотерапии. М.: Анима-Пресс, 2010. – 172 с.
6. Педагогічні основи ресоціалізації злочинців / В. М. Синьов, Г. О. Радов, В. І. Кривуша, О.В. Беца. – К. : МП «Леся», 1997. – 272 с.
7. Узнадзе Д.Н. Психологические исследования. – М.: Наука, 1966. – 451 с.
8. Ядов В.А. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности: Диспозиционная концепция. – М.: ЦСПиМ, 2013. – 367 с.